

О.М. Лукашевич,кандидат психологічних наук, доцент
(Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ)**М.П. Лукашевич,**доктор філософських наук, професор
(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Проблеми самоздійснення дорослої людини: акмеологічний вимір

У статті розглядається акмеологічний розвиток людини, що самоздійснюється, роль суб'єктності в цьому процесі та набуття акмеологічної культури як умови її самоздійснення.

Ключові слова: самоздійснення, "акме", акмеологія розвитку, суб'єктність, саморозвиток, самореалізація, акмеологічна культура.

Постановка проблеми. Вивченню наукової категорії "самоздійснення" останнім часом приділяється все більше уваги. Цей феномен є проблемно-тематичним полем дослідження не тільки для психологів, а й для філософів, педагогів, акмеологів. Аналізуючи рівень дослідженості самоздійснення дорослої людини, ми зіткнулись з двома проблемами. По-перше, більшість науковців торкаються цієї теми опосередковано, в межах своїх інтересів, тому досі бракує системного, глибокого вивчення цього феномену. По-друге, недостатність комплексних досліджень вікових особливостей дорослої людини ускладнює науковий пошук у цьому напрямі.

Найближче до розуміння віку дорослості як періоду максимальних можливостей для самоздійснення людини підійшла акмеологія. Тому виникає нагальна потреба в розширенні дослідницького кола вивчення проблем самоздійснення дорослої людини, науковому аналізу останніх наукових напрацювань з окресленої тематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема самоздійснення людини розглядалась в науковому просторі в контексті ідеї А. Маслоу, Д. Леонтєва щодо смислу як найважливішої детермінанти людського життя; загальнопсихоло-

гічного та акмеологічного підходів до актуалізації ціннісних орієнтацій і активізації резервних можливостей людини Г. Айзенка, А. Брушлинського, К. Роджерса, Д. Узнадзе, Х. Хекхаузена, психолого-акмеологічного підходу до аналізу і оцінки психічної діяльності Б. Братуся, А. Деркача та ін.

В межах акмеології комплексно вивчаються суміжні проблеми самоздійснення дорослої людини, а саме: самовизначення особистості (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, А. Деркач); самопізнання, самооцінка, самоставлення, саморегуляція і самореалізація особистості (В. Агапов, М. Секач); особистісні цінності і ціннісні орієнтації людини (Ю. Синягин, Є. Яблоков).

Акмеологічний аналіз наукових підходів до дослідження феномену самоздійснення людини ґрунтується на тому, що головною метою цієї науки є вивчення "вершин" життя, вищих досягнень особистості, а її комплексним завданням є вивчення закономірностей, механізмів і феноменів, що характеризують процес розвитку дорослої людини, її вдосконалення і здатність до високоефективної професійної діяльності, повноцінного життя, динамічного саморозвитку і самоздійснення.

Предметом постійного дослідження є різноманітні аспекти, що забезпечують ефективність досягнення акме: духовний, моральний, психологічний, комунікативний, соціально-перцептивний, диференційно-

психологічний, аутопсихологічний, рефлексивний, розумово-діяльний інформаційний та ін.

Серед науковців активізується інтерес до сфер життєвих цінностей, ціннісних стосунків і орієнтацій, їх генезису в зрілому віці в професійному самовизначенні. Інтенсифікуються дослідження акмеології розвитку, акмеологічної культури, акмеологічних життєвих відносин.

Акмеологія, інтегрувавши і переосмисливши результати досліджень в інших галузях гуманітарних знань, доводить, що поняття "саморозвиток", "самоактуалізація", "самовдосконалення", "самореалізація", "самоздійснення" співвідносяться з поняттям "акме".

Попри те, що проблема самоздійснення привертає увагу сучасних учених, досліджень, присвячених диференційному аналізу цього явища, не вистачає, не вивчено закономірності, механізми, чинники самоздійснення. Недостатньо опрацьовані й систематизовані теоретичні і практичні надбання останніх акмеологічних досліджень цього феномену.

Мета статті – аналіз сучасних акмеологічних концепцій та підходів щодо дослідження психологічних аспектів самоздійснення дорослої людини.

Виклад основного матеріалу. Поняття "акме" вперше було введено в науковий простір філософом П. Флоренським у контексті російської релігійно-філософської антропології

як досягнення людиною головної в житті “вершини”, зрілості, яка є гармонійним поєднанням, результатом розвитку людини як індивіда, особистості, суб’єкта діяльності та індивідуальності.

Словом “акме”, як зауважувала Н. Кузьміна, греки називали віковий період у людському житті, коли відбувається зрілість усього, на що здатна ця людина, коли розгорнулася, розквітла її сила і вона перебуває на вершині своїх здібностей [6, с. 11].

У віковій психології дорослість традиційно розглядалась як стабільний період: 1926 року Е. Клапаред охарактеризував зрілість як стан психічної “скам’янілості”, коли припиняється процес розвитку людини. Проте пізніше було доведено, що зрілість є найпродуктивнішим, творчим періодом життя людини, а акме означає найвищу точку, розквіт особистості. Стан акме характеризувався завершенням загальносоматичного розвитку, статевої зрілості, оптимальним фізичного розвитку і здоров’я, високим рівнем інтелектуальних, творчих, професійних успіхів, сформованими ціннісними орієнтаціями, настановами, здібностями, запасом знань, умінь і навичок. При цьому творча діяльність та соціальна активність розглядаються як фактори психологічного і біологічного довголіття [10].

Вперше термін “акмеологія” у 1928 р. запропонував М. Рибніков – як науки “про розвиток зрілих людей”, а “акме” – це найвища точка, розквіт, зрілість, найкраща пора. Цей період охоплює вік людини від 18 до 55–60 років [8].

Поновлений інтерес до цього поняття виник у зв’язку з розвитком у середині ХХ ст. екзистенціально-гуманістичної філософської антропології і вершинної психології. Згідно з цими підходами людина – це найвища цінність і цілісність, особлива увага приділялася її здатності до саморозвитку й самоздійснення в контексті життєвого шляху.

Ідею про необхідність доповнити дослідження психічного світу людини похилого віку дослідженням психіки зрілої людини висунув Б. Ананьев. Уперше предметом вив-

чення став феномен “акме” як багатовимірний стан людини, що охоплює певний прогресивний період її розвитку, який пов’язаний із суттєвими професійними й індивідуальними змінами [1, с. 138–144].

Аналізуючи життєвий шлях людини, С. Рубінштейн відмічав, що це – рух до досконаліших, вищих форм, до кращих проявів людської сутності. Він вбачав проблему в тому, щоб, досягаючи вершин життя, людина зберігала мотивацію, сили і потенціал для нових звершень. Для недостатньо наявності здібностей, – тільки діяльність, що сприймається як особисто значима, сприяє просуванню до вершин [7].

В сучасній інтерпретації поняття “акме”, розробленій Б. Ананьевим, людина розглядається як особистість, що розвивається і функціонує, вписуючись в інші системи (діяльність, спілкування, пізнання), діючи за їхніми законами; досліджується не лише в психологічних, а й у соціальних і професійних аспектах із з’ясуванням можливості гармонізації різних її іпостасей [1, с. 137].

З позиції психології О. Бодальов охарактеризував “акме” як найвищий для кожної людини рівень розвитку її фізичного здоров’я, розуму, почуття, волі, взаємодія яких дає можливість домогтися найбільшого результату, проявляючи себе як індивід, особистість і суб’єкт діяльності [2, с. 5].

Таким чином, акмеологічний підхід ґрунтується на концепції розвитку і самовдосконалення людини, повноти її самореалізації і самоздійснення в житті, діяльності і творчості як руху до досягнення “акме”. Відзначається, що акмеологічність є “ознакою вершинності в реалізації, вдосконаленні і множенні потенціалу людини як суб’єкта самоздійснення” (О. Селезньова). Людина, що самоздійснюється, є суб’єктом свого життєвого шляху, спрямовує зусилля на “здійснення свого життя гідним чином” (К. Абульханова-Славська), а акме – це ступінь досягнення максимальної самореалізації, що відбиває специфічність самоздійснення людини.

Сучасні акмеологи все більше концентрують увагу навколо проблем самоздійснення дорослої людини,

акмеології розвитку – нового наукового напрямку з вивчення особливостей процесу розвитку людини як діяльничого суб’єкта та її творчого самоздійснення протягом усього онтогенезу [5, с. 132–138].

Особливий сенс в акмеології розвитку, на думку О. Деркача, набувають самореалізація і самоздійснення. Учений зазначав, що дедалі більше дослідники виходять на проблеми процесуальних характеристик, проблеми пошуку коренів виникнення цих феноменів, зокрема творчого початку – специфічної і яскраво вираженої потреби людини самореалізуватися – як реально дієвої форми прояву її самості.

Науковець вважав, що оскільки такі феномени, як самовизначення, самопізнання, самопрояв, самоорганізація, самодетермінація, самоідентифікація, самовиховання, самооцінка, пов’язані передусім з накопиченням, привласненням, формуванням соціально необхідних властивостей і якостей людини як індивіда, суб’єкта, особистості, тобто фіксують розвиток її в діяльності, то самореалізація і самоздійснення в усіх випадках визначають самоподання людиною себе суспільству в соціально значущій діяльності. Виокремленні в онтогенезі лінії руху – саморозвиток і самореалізація об’єктивно є двома сторонами цього нерозривного процесу, єдиними за змістовними характеристиками, але різними за своїми процесуальними особливостями, характером і спрямованістю руху.

Одна з них пов’язана з об’єктивно закладеними в людині прагненням, потребою і необхідністю навчитися людському життю, опанувати знання, уміння, самовизначитися, самопізнати, самозрозуміти, самоусвідомити себе в саморозвитку, що об’єктивно здійснюється. Друга відбиває об’єктивно закладену в індивіді як суб’єкті потребу, можливість, здатність і необхідність самоактуалізуватися, самоствердитися, самореалізуватися, самоздійснитися. Їх безперервна взаємодія в структурі цілісного “поток” онтогенезу зумовлені субстанціонально значущою суперечністю, закладеною в діяльність як основу становлення і акмеологічного розвитку людини [5, с. 132–138].

Процеси саморозвитку і самореалізації визначають рух людини як суб'єкта (Е. Сайко, 2006), що творчо вибудовує соціум і себе в ньому. Лише певний рівень саморозвитку індивіда забезпечує актуалізацію потреби, здібності і можливості його самореалізації на відповідному рівні і у відповідній формі (накопичення, актуалізація, прояв та ін.) її здійснення. У нормальному процесі розвитку людини тільки самореалізація, виявлення себе в соціумі і з відповідною оцінкою і самооцінкою забезпечують подальший активний саморозвиток людини. Саме самореалізація, що передбачає "вихід" людини в соціум і потребу подати себе в ньому у своїй творчій дієвості, найбільшою мірою забезпечує простір і спосіб накопичення її суб'єктного потенціалу. У результаті формується відповідний рівень можливості реалізувати здатність до творчого самоздійснення і потребу в ньому, яка зростає.

Потреба в самоздійсненні як головна потреба людини, на думку О. Деркача, виражається об'єктивно у феномені її життєвої активності і зумовлена не лише матеріальними стимулами або визнанням її значущості іншими, а передусім тим визнанням, яке утверджує людину як дієвого суб'єкта в її власних очах. Це найвиразніше проявляється у винаходах, технологічному прогресі, в успішності постійно розширюваної і поглиблюваної професійної діяльності.

Головними в акмеологічному аспекті є ті сутнісні особливості діяльності, які забезпечують здатність творчого самоздійснення людини в її переборюванні себе. У діяльності відбувається самореалізація людини як суб'єкта, що діє активно, цілеспрямовано і подає себе суспільству через діяльність, яка має певний творчий потенціал, оскільки породжується специфічною потребою, властивою тільки людині, – відбутися як людина.

Таким чином, акцент у сфері акмеологічного розвитку переноситься з ситуації розвитку індивіда як соціальної істоти і формування її людського потенціалу на ситуацію самореалізації, творення себе, подання себе і свого Я суспільству в реаль-

ній соціально значимій, творчій діяльності. Це, на думку О. Деркача, є необхідним моментом людського самоздійснення: регулюючи, розширюючи межі своєї свободи, створюючи себе в соціальному світі і сам соціальний світ у своїй перетворювальній діяльності, виходячи в ній за межі вчорашніх досягнень, людина реалізує свою потребу самоздійснення.

Наступна акмеологічна проблема в контексті самоздійснення дорослої людини – суб'єктність особистості.

Термін "суб'єктність" вживають для опису здатності людини використовувати можливості своєї психіки щодо власної особистості та предметної діяльності, бути автором свого життя. Суб'єктність є ключовою і визначальною характеристикою особистості, джерелом її саморозвитку, в основі якої лежить здатність індивіда до самодетермінації, до управління власним життям, здійснення зваженого життєвого вибору (І. Гуляс).

За А. Брушлинським, людина як суб'єкт – це вища системна цілісність усіх її складних і суперечливих якостей, в першу чергу психічних процесів, станів і властивостей, її свідомого і несвідомого. Така цілісність формується в ході історичного й індивідуального розвитку людини. Будучи первісно активним, людський індивід, проте, не народжується, а стає суб'єктом у процесі спілкування, діяльності та інших видів активності [3, с. 31].

Вчений наголошував, що людське "психічне об'єктивно існує тільки як суб'єктивне" [3, с. 11] і визначається опосередкованими особливостями зростання людини в онтогенезі: особливостями розвитку її діяльності, рівнем її суб'єктного розвитку, рівнем здатності суб'єктивного ставлення до життєвих обставин, до себе, до інших. Ці взаємозумовлені і взаємоопосередковані особливості розвитку визначають індивідуальну потребу в самореалізації, що виражає, зокрема, не лише самість людини, а й її суб'єктивну характеристику.

На думку О. Деркача, якщо суб'єкт – це носій соціального руху, суб'єктність – властивість суб'єкта, то суб'єктивність – це властиве суб'єкту

ставлення до дійсності, яке зумовлюється рівнем розвитку суб'єктності [5, с. 132–138].

Близької позиції дотримується Е. Сайко, вважаючи, що у співвідношенні суб'єктивності, суб'єктності і суб'єкта розкривається субстанціальна суть системної цілісності людини як особливої визначеності, що здатна не лише до саморозвитку, а й до самореалізації. Метою людини стає не просто його Я, що саморозвивається, а й піднесення його Я над собою на новий рівень, передусім завдяки відповідній реалізації себе в соціумі як здійснення його вершинного Я [5].

За Л. Храмцовою, активність є однією з найважливіших умов досягнення людиною акме. Успішність функціонування людини, яка досягає визначеного рівня акме, виявляється в її активності: на рівні індивіду – у вигляді максимуму фізичного здоров'я, на рівні суб'єкта – як вершина професійної майстерності, на особистісному рівні – у вигляді вчинків у співвіднесенні із цінностями, нормами і правилами поведінки, які прийняті в розвиненому суспільстві [10]. Тобто лише в сукупності та у взаємодії цих рівнів відбувається гармонійний розвиток людини та її самоздійснення.

Результатом ефективності саморозвитку як чинника самоздійснення людини, вважає О. Селезньова, має бути формування акмеологічної культури. Вона входить до структури особистості як необхідна складова особистісно значимих якостей, співвідноситься з особистісними властивостями і проявляється в особистісних умінях. Акмеологічна культура – це інтеграційна характеристика людини як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності. Вона є ядром структури особистісно-значимих якостей, забезпечуючи високий рівень сформованості особистісних цінностей саморозвитку і створює оптимальні умови для самовдосконалення і самореалізації. Людина з розвинутою акмеологічною культурою з'являється як відкрита акме-орієнтована система, що саморозвивається і саморегулюється [9]. Учена виділяє три основні етапи становлення акмеологічної культури (формування акмеологічної освіченості, акмеологічної

компетентності і власне акмеологічна культура як якість), визначає функції (інтегруючу, координуючу, проєктувальну і регулюючу), а також детермінанти ефективності в досягненні акме і самоздійснення. Результатами досягнення певного рівня акмеологічної культури є здатність до само-трансценденції, відповідальність за самоздійснення і готовність до саморозвитку [9].

Таким чином, акмеологічна культура розуміється як результат взаємодії і гармонізації трьох видів особистісної культури: духовної, психологічної і моральної.

Розвиток акмеологічної культури, що ґрунтується на особистісних цінностях, забезпечує можливість акме-орієнтованих самозмін, зумовлює ефективний акме-орієнтований саморозвиток, досягнення акме, самоздійснення і становлення людини як цілісності.

Отже, за О. Селезньовою, акме є характеристикою найвищого ступеня самоздійснення, а акмеологічна культура людини – це результат процесу самоздійснення [9].

Як бачимо, проблема самоздійснення дорослої людини набуває все більшої соціальної і наукової значущості. Останні вітчизняні дослідження спрямовані на: вивчення психологічних особливостей професійного самоздійснення української молоді та емігрантів українського походження (В. М'яленко); вивчення акмеологічної культури майбутнього професіонала – випускника вищого навчального закладу (Л. Спіцина); розуміння креативно-акмеологічного підходу і його змісту в дослідженні професійного зростання викладача вищої школи (Н. Сегеда); дослідження проблеми професійного розвитку в межах парадигми життєтворчої активності особистості (В. Ямницький); аксіопсихологічне проєктування особистості в акме-орієнтованому аспекті у взаємозв'язку з поняттям “акме”, “самоздійснення”, “саморозвиток” (І. Гуляс). Разом із тим додаткового поглибленого цілісного дослідження вимагають процеси, закономірності, вікові особливості самоздійснення дорослої людини.

Висновки. Дослідження акмеологічних проблем самоздійснення дорослої людини набуває все більшої

актуальності. Акмеологія, інтегрувавши і переосмисливши результати досліджень в інших галузях гуманітарної науки, доводить, що поняття “саморозвиток”, “самоактуалізація”, “самовдосконалення”, “самореалізація”, “самоздійснення” співвідносяться з поняттям “акме”. В той же час створення теоретичної моделі самоздійснення дорослої людини в межах акмеологічного підходу ускладнюється нестачею комплексних досліджень віку дорослості в психології.

Особливої значущості набувають здобутки останніх досліджень щодо акмеологічного розвитку особистості, в яких стверджується, що акме є ступенем самоздійснення людини, а її цілісність – вираженням цього самоздійснення, при цьому досягти стану акме і в результаті самоздійснитися людина може тільки в ході саморозвитку.

Список використаних джерел

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. *Бодалев А.А.* Вершина в развитии взрослого человека: характеристика и условия достижения / А.А. Бодалев. – М.: Флинта; Наука, 1998. – 168 с.
3. *Брушлинский А.В.* Проблемы психологии субъекта / А.В. Брушлинский. – М., 1994. – 109 с.
4. *Двинянинова Е.Н.* Акмеологический подход к изучению человека как субъекта развития и саморазвития / Е.Н. Двинянинова // Психология человека в современном мире: материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна. – Т. 3. Психология развития и акмеология. – М.: Изд-во Ин-та психологии РАН, 2009. – 400 с.
5. *Деркач А.А.* Развитие в акмеологии и акмеологическое развитие в структуре онтогенеза / А.А. Деркач, Э.В. Сайко // Мир психологии. – 2007. – №2.
6. *Кузьмина Н.В.* Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М., 2001. – 144 с.
7. *Рубинштейн С.Л.* Избранные философско-психологические труды / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997.

8. *Рыбников Н.А.* К вопросу о возрастной психологии / Н.А. Рыбников // Психология, педагогика и психотехника. – Вып. 2. – М., 1928.

9. *Селезнева Е.В.* Развитие акмеологической культуры личности / Е.В. Селезнева; под. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – 260 с.

10. *Храмцова Л.Н.* Психологические условия самоосуществления личности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Л.Н. Храмцова. – Новосибирск, 2003. – 178 с.

Стаття надійшла 21.08.2012 р.